Miscel·lània del CERE 21, 2010: 199-206

DIMONIS I DRACS A LA RIBERA D'EBRE. ELS FIGOTS SATÀNICS DE RIBA-ROJA

JOAN FARNÓS PALLARÈS
Membre del CERE. Rasquera
Professor de l'Institut Julio Antonio (Móra d'Ebre)

RESUM

En tot l'arc mediterrani hi trobem moltes representacions festives, on el foc adquireix una important significació simbòlica vinculant-se a antigues creences i mites que d'una manera o altra han arribat fins als nostres dies. A Catalunya i a la Ribera d'Ebre una de les màximes expressions d'aquest fet són els diables i els dracs, que romanen envoltats d'una aura de llegenda i tradició. De vegades la incomprensió o la ignorància d'aquests lligams comporten actituds de rebuig o temor que generen decisions legislatives prohibint el que per a nosaltres és un fet habitual. Amb això ens referim a la Directiva 2007/23/CE del Parlament Europeu de limitació dels materials pirotècnics, que afecta directament el present i futur de les colles de diables. Per aquesta raó és convenient demostrar que les festes de foc són elements vius de la cultura i tradicions catalanes, que tenen un pes i una rellevància etnològiques més enllà de la simple xalera. Deixant constància de la història i de la repercussió dels grups de foc de la nostra comarca (que la tenen i mereix ser reconeguda) potser aconseguirem aportar una mica de llum i, sobretot, clarividència als desconeixedors del tema.

INTRODUCCIÓ

El foc i la cultura mediterrània estan indissolublement associats. Som la gent de la llum i del sol, de la calor i la disbauxa. Per això no ens ha d'estranyar que una de les figures mitològiques de la nostra tradició, els dimonis, siguin els portadors d'aquest element tan característic: el foc. Un foc simbòlicament relacionat amb el sol i ancestralment vinculat a la festa pagana, com les fogueres i gales de l'equinocci d'estiu, que la religió cristiana va saber adaptar i reaprofitar amb subtilesa per crear tot un imaginari que fusionés els mites pagans i cristians. D'aquí que la figura del diable, representant de la idea del foc de l'infern, tingui tanta potència evocadora en la nostra tradició, una tradició que

darrerament s'ha vist seriosament amenaçada per unes fredes normatives que menystenen la idiosincràsia i singularitat de la nostra pàtria.

Malgrat que el costum de veure diables o dimonis sembla de creació relativament moderna, inevitablement associat —pensaran alguns— a una joventut amb ànsies de gresca i diversió, el cert és que té una llarga i arrelada trajectòria a Catalunya, alhora que seriosa i més institucional del que sembla.

ELEMENTS DE LA FESTA

Abans de començar cal parar esment, ni que sigui a grans trets, a les peculiaritats d'aquest col·lectiu —tot i que el gran públic en fa poques distincions— i normalment en l'imaginari comú s'identifiquen amb massa lleugeresa conceptes com el correfoc, una cercavila, una carretillada, així com el ball de diables i la colla de diables o dimonis.

D'una banda hem de citar els *balls de diables*, documentats des de meitat del segle XII i sobretot entre els segles XV i XIX, com un element associat a les festes religioses i sacramentals i estretament vinculat a l'aparició del Mal (entès des de l'ideari cristià) en les processons, per tal de servir de contrapartida a les figures del Bé (arcàngels i sants). El ball de diables, amb un arrelament notable a les comarques del Penedès, el Garraf i el Tarragonès, compta amb la presència d'elements distintius com el Llucifer i la Diablessa i, habitualment, també té una part parlada, perquè ens entenguem i matisant la comparació, a la manera dels versots que es reciten a Riba-roja.

D'altra banda, fruit també dels balls de diables típics de processons de Corpus i altres actes festius religiosos, en deriven els *balls de diables sense parlament*, en els quals desapareixen les figures distintives esmentades anteriorment. Aquesta variant és la més habitual de comarques com el Baix Camp i el Priorat. I per extensió, aquesta opció és la que es repeteix, amb més o menys gràcia, en la majoria de localitats que compten amb una colla estable de diables i, sobretot, en la gran majoria de les comarques meridionals.

LA FESTA A LA RIBERA D'EBRE

Les colles de la Ribera d'Ebre, doncs, es classifiquen dins del món diabler com a *balls de diables sense parlament*, o *colles de dimonis/diables* i, en gairebé tots els pobles de la Ribera que hi ha actes vinculats als dimonis, s'hi celebren més aviat correfocs (entesos com l'espectacle on els diables empaiten carregats amb material pirotècnic els espectadors que ho desitgen i que demostren amb vehemència el desig de participació), ja que les cercaviles (espectacle de lluïment on el públic no participa activament i directa) i les carretillades (acte d'encesa conjunta de totes les colles amb carretilles —el dispositiu pirotècnic més emprat) són poc habituals.

Ja que ens endinsem en la coneixença de les colles de dimonis de la comarca, és de justícia comentar que la gran majoria tenen els seus inicis durant la dècada dels vuitanta o, a molt estirar, en la dels noranta del segle XX, tot i que

podria ser que hi hagués alguna referència a balls de diables del segle XVIII en documents que romanen en l'oblit. Aquest fenomen, que curiosament es repeteix en la majoria d'entitats de caire cultural i tradicional, alhora que festiu, respon a l'auge que entre 1980 i 1990 visqué el món associatiu català, tot coincidint amb una època de reivindicació i recuperació de les festes populars, llargament endormiscades durant el període de dictadura franquista, i que va rebrotar amb força i ufana amb la creació de grups de recerca i estudi d'un patrimoni cultural i tradicional molt desatès i negligit. Aprofitant l'embranzida i dinamisme d'aquestes iniciatives, prestigiades socialment i culturalment i sobretot afavorides per totes les administracions i amb el seu suport, molts pobles de la comarca i de Catalunya tornaren a veure dansar gegants i nans, i a encendre dracs i dimonis…

ELS FIGOTS SATÀNICS

Una de les llavors que nasqueren amb força d'aquest "ressorgiment" dels elements festius tradicionals catalans fou el Ball de Diables de Riba-roja, els Figots Satànics, una colla batejada el 1993 i que amb disset anys d'història s'ha convertit en un referent en l'àmbit de la festa de foc comarcal, ja sigui per la seva dilatada i fèrtil trajectòria, per la quantitat de diables que arrossega o per l'organització d'un dels correfocs més espectaculars de la comarca (fig. 1).

Els inicis de la festa de foc a Riba-roja no tenen una data assenyalada, ja que en els correfocs de festes de la dècada de 1980, diversos joves es divertien i divertien tirant el que se'n diu *borratxos*, artefacte pirotècnic que escup guspires i acaba amb un petard (igual que una carretilla), però que té la característica de no tenir cap mena de control. A partir d'aquest entusiasme popular aquell grup de joves va fer els esforços necessaris per constituir-se en associació.

Fig. 1. Logotip dels Diables de Riba-roja (arxiu dels Figots Satànics)

L'empenta d'aquell jovent i l'ajuda de l'aleshores regidor, Antonio Torres, juntament amb la inestimable aportació desinteressada de particulars i empreses del poble, que van oferir il·lusions i hores en benefici de la iniciativa, van propiciar que el 17 d'abril de 1993 la colla dels Figots Satànics, integrada per 25 membres en aquell temps i encapçalada fins a dia d'avui per Tomàs Arbolí (tot i que fou substituït entre 1999 i 2001 per Pere Lorente i entre 2001 i 2003 per Jordi Arbonès), tinguessin el seu bateig de foc, acompanyats per les colles d'Ascó, Garcia, la Torre de l'Espanyol i Rasquera.

Els primers passos de la colla van estar marcats per la influència dels balls de diables del Penedès i, com a conseqüència d'aquesta tendència, en els inicis els Figots Satànics incorporaven a la seva formació un Llucifer, que comptava amb una forca i un vestuari especial, i una Diablessa. Amb el temps aquest parell d'elements han desaparegut i han estat substituïts per les *forques grosses* o *carretilleros* només exhibits en ocasions especials, unes forques descomunals que poden acollir centenars de carretilles i que amb la seva encesa provoquen, a més de l'espectacle de llum i una calor perceptible a més de 30 m de distància, l'admiració de la resta de diables que no saben, però s'imaginen, què és suportar un xàfec torrencial d'espurnes i esclafits.

Malgrat aquell canvi, una de les peculiaritats de la colla de Riba-roja estretament vinculada als balls de diables més antics, que encara perviu des dels volts de l'any 1996, és el parlament o versots, redactats per algun dels membres de la colla, ja sigui Josep M. i Daniel Piñol o Antonio Suárez. El tret de sortida dels correfocs de Riba-roja sempre és el recitat d'unes estrofes satíriques que, des del balcó de l'Ajuntament, censuren, amb simpatia i humor, aspectes de la política, la societat… del poble, la comarca o d'arreu. Aquest ús dota els Figots Satànics d'una vessant crítica que no es repeteix en cap colla de diables de la Ribera d'Ebre, tot i que aquesta originalitat de vegades l'han hagut de pagar amb males cares.

En les colles de dimonis és molt habitual que convisquin paral·lelament els diables i els dracs o bestiari de foc. Riba-roja no n'és una excepció. Cronològicament podem citar tres bèsties de foc dels Figots Satànics, tot utilitzant de manera molt genèrica el terme *bèsties*, que són el Toret Petit, el Cabró de Riba-roja i Lo Templer.

El primer és una bèstia relativament petita i discreta, propietat de l'Ajuntament, el Toret Petit, un animal que s'arrela en alguns costums propis de la Franja que s'atansa a l'Aragó i que des de fa temps és present a Riba-roja, atesa la seva situació limítrofa. A partir de l'any 2003 aquest element va ser substituït per Lo Templer.

Lo Templer és la bèstia de foc dels Figots. Després de convocar un concurs públic guanyat pel disseny de Jordi Arbonès, es va encarregar la construcció a l'Eva Calvente. La figura, que té vuit punts de foc, representa la calavera d'un guerrer templer armat d'una dalla que cavalca sobre un bou, animal que té una marcada simbologia al poble. El resultat fou el bateig de Lo Templer en el X aniversari de la colla, el 2003. Des d'aleshores aquesta bèstia de foc

acompanya els dimonis en les diverses sortides, a més de representar l'entitat en les trobades de bèsties de seguici: dracs, àligues, víbries, mulasses, bous, entre altres, com per exemple la Trobada de Bous de Catalunya, feta al Palau de la Virreina de Barcelona (fig. 2 i 3).

El darrer element de foc, i el més dinàmic, és el Cabró (1996). Es pot assegurar que el nom, tot i que malsonant, va ser tot un encert, ja que el Cabró és una simple bicicleta decorada amb un cap de cabra i poca cosa més, a banda dels sortidors de foc que empaiten tothom sense mirament i de manera desenfrenada. Per als espectadors poc avesats i la resta de colles participants en el correfoc de Riba-roja el Cabró de vegades suposa una mala passada, ja que les seves inesperades actuacions poden comportar més d'un ensurt. Val a dir, però, que per als participants atrevits el Cabró ofereix una descàrrega d'adrenalina sense comparacions i aquesta manera d'actuar, tot buscant l'explosió de les emocions del públic, en certa manera ha marcat el caràcter dels diables i del correfoc de Riba-roja.

Juntament amb aquesta, el Correfoc de Riba-roja té una sèrie de particularitats que li atorguen una personalitat especial, i hom, al final, arriba a confondre's i no sap si ha estat la colla que ha llegat la seva singularitat a l'espectacle o, a la inversa, si l'espectacle ha anat enriquint i innovant les ments de la gent. Es respira una gran fusió entre diables i correfoc. La causa d'aquesta sentència val la pena viure-la i l'espectador interessat ho pot contrastar, invariablement, cada 28 d'agost, durant la diada de Sant Agustí, després dels focs artificials que indiquen la cloenda de la Festa Major de Riba-roja (en honor a sant Bartomeu) i que són el senyal de l'inici del correfoc (fig. 4).

Fig. 2. Lo Templer (Jaume Forés, 2007)

Fig. 3. Encesa de Lo Templer (arxiu dels Figots Satànics, 2006)

Fig. 4. Diables de Riba-roja (arxiu dels Figots Satànics, 2006)

Els Figots han aconseguit fer una festa pròpia i això es demostra, a banda de la lectura dels versots, en el fet de cremar el campanar. Aquest costum no fou el primer joc pirotècnic de la colla, ja que des de ben aviat la fi del correfoc se celebrava amb una sonora traca que recorria el tram del carrer que entrava a la plaça de l'Església. Posteriorment va arribar la cremada del campanar, concretament en el V aniversari. Defugiu qualsevol pensament malintencionat. Cremar el campanar, malgrat les interpretacions malèvoles que pot generar, significa senzillament col·locar diverses càrregues de focs pirotècnics en la part més alta de l'edifici per tal de poder fer un espectacle de fi de festa realment magnífic, alhora que segur per als assistents. Amb el temps la sofisticació ha assolit quotes notables, fins al punt que, quan els pressupostos ho han permès, concretament en el XV aniversari, es va aconseguir un castell de focs simultani a la teulada i el campanar de l'església, tot intentant recrear, mitjançant sortidors de foc roig intermitent i l'escampall de resplendors i esclats, una autèntica visió satànica.

No cal dir que la unió entre el foc dels diables a la plaça en les enceses conjuntes de totes les colles assistents, els carretilleros i "l'incendi" del campanar, tot plegat provoca que la plaça de Riba-roja es converteixi en un veritable infern d'espurnes, fum i olor de pólvora, i si ho ambientem amb la remor sorda i seca d'unes quantes desenes de tabalers picant a l'unísson el toc de la federació (ritme distintiu i unificat de la Federació de Diables i Dimonis de Catalunya) l'escena s'omple de fascinació i embadaliment per als visitants, d'estupor per als novells i d'èxtasi per als diables i el seu seguici.

I quan s'apaguen les metxes i es difumina l'embriagadora boira dels petards, el centenar llarg de membres de la colla continua la seva tasca cívica, ja sigui començant a preparar el correfoc de l'any següent o celebrant una festa popular de fi de campanya (moment que aprofiten per promoure els jocs tradicionals) o, fins i tot, duent a terme diverses activitats amb el propòsit d'enriquir i revitalitzar la cultura i les tradicions de la seva vila, perquè, ja se sap, en els pobles el teixit associatiu sol ser minso però l'esperit de col·laboració i d'agermanament dissimula les mancances. No és estrany, per exemple, veure la gent dels dimonis ajudant la Societat La Llum del Dia, o bé a l'AMPA en els Carnavals i, també, participant amb l'Associació de Dones durant la festa de Santa Àgueda, així com la secció dels tabalers és habitual a les processons de Setmana Santa. Aquest tarannà polifacètic, prou comú en les entitats de molts pobles, és conseqüència directa de la ferma voluntat que han demostrat els Figots Satànics de fer avançar el seu poble, de fer-lo progressar. Prosperitat que s'ha d'emmarcar en un ideari ben definit: passar s'ho bé, gaudir del que es fa però amb una inalterable vocació d'enriquir la cultura de Riba-roja, i alhora d'un país, perquè no hem d'oblidar que els Dimonis de Riba-roja pertanyen a la Federació de Diables de Catalunya.

Quan els Figots Satànics passegen les forques i encenen la seva alegria pels carrers d'innumerables municipis no només escampen el malnom del poble amb humor i simpatia, perquè el títol de *figots*, com un àlies maliciós, designa els riba-rojans, sinó que dignifiquen el nom de Riba-roja arreu on actuen, sigui a Catalunya, Espanya i França o a molts dels pobles de la Ribera d'Ebre (Ascó, Flix, Garcia, la Palma d'Ebre, Rasquera), lloc on han aconseguit impregnar el sabor cordial i amigable del seu caràcter.

No sorprèn, doncs, que els Figots Satànics, tal com ells diuen, hagin fet gran la seva colla demanant i robant, robant els cors i els sentiments dels seus convilatans i demanant a tots els veïns que comparteixin la seva passió per una tradició que els anys, el coratge i els ànims han de fer eterna. El temps ha propiciat que el Toret Petit, el Cabró i Lo Templer, juntament amb els diables hagin esdevingut part de la família riba-rojana, i l'afecte recíproc provoca que cada acte dels Figots sigui un homenatge a la gent del poble i, alhora, Riba-roja aplaudeix amb entusiasme la constància dels seus dimonis en benefici de les tradicions catalanes.

AGRAÏMENTS

A Tomàs Arbolí Andrés i a tots els Figots, que estimen la festa del foc de Riba-roja.

WEBGRAFIA

www.figotsatanics.com